

HIKOYA QILISH (STORYTELLING) TEXNOLOGIYASI ORQALI O'QUVCHILARNING TANQIDIY VA IJODIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH

Xamrayeva Guzal Xuroz qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti

Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasida assistenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada hikoya qilish (storytelling) texnologiyasining boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishdagi pedagogik salohiyati ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda storytelling texnologiyasining mohiyati, tarixiy-falsafiy ildizlari, zamonaviy ta'lim tizimidagi o'rni, shuningdek uning konstruktivistik ta'lim nazariyasi, ijtimoiy-madaniy nazariya va Bloom taksonomiyasi bilan bog'liqligi yoritiladi. Shuningdek AQSH, Buyuk Britaniya va Finlandiya ta'lim tizimlaridagi storytelling tajribasi tahlil qilinib, ulardan O'zbekiston boshlang'ich ta'limi uchun foydali jihatlar ajratib olinadi. Tadqiqot natijalari hikoya qilish texnologiyasini tizimli qo'llash o'quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlashini, muammo yechish va ijodiy g'oya ishlab chiqish qobiliyatini, hamda kommunikativ kompetensiyalarini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *storytelling, hikoya qilish texnologiyasi, tanqidiy fikrlash, ijodiy fikrlash, kreativlik, kompetensiyaviy yondashuv, boshlang'ich ta'lim, innovatsion pedagogika, raqamli hikoya qilish, konstruktivizm.*

Kirish. Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta'lim tizimi oldida nafaqat tayyor bilimlarni o'zlashtirish, balki o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini — tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, muloqot va hamkorlik (critical thinking, creativity, communication, collaboration) kompetensiyalarini shakllantirish vazifasi turadi. O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasidagi islohotlar, jumladan, Davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlarining yangilanishi o'quvchilarning faol, mustaqil va ijodiy fikrlovchi shaxs sifatida tarbiyalanishini talab etmoqda. Shu nuqtai nazardan, pedagogik amaliyotda o'quvchilarning kognitiv faolligini oshiruvchi innovatsion metod va texnologiyalarni izlash va joriy etish dolzarb masalalardan biriga aylanmoqda.

Ushbu yo'nalishdagi samarali vositalardan biri — hikoya qilish, ya'ni storytelling texnologiyasidir. Insoniyat tarixi davomida hikoya bilim, tajriba va qadriyatlarni avloddan avlodga uzatishning eng qadimiy va samarali vositalaridan biri bo'lib kelgan. Zamonaviy pedagogikada esa storytelling o'quv materialini jonli, hissiy va mazmunli shaklda taqdim etish, o'quvchilarning emotsional-intellektual faolligini, tasavvur va mantiqiy fikrlash qobiliyatini birgalikda rivojlantirish imkonini beruvchi integrativ texnologiya sifatida qaralmoqda.

Storytelling texnologiyasi muammosi turli yoʻnalishlarda — psixologik, didaktik va metodik nuqtai nazardan tadqiq etilgan. Amerikalik tadqiqotchi J.Bruner inson tafakkurining “narrativ” (hikoyaviy) tabiatini asoslab, hikoya orqali bilim olish insonning dunyoni anglashining tabiiy usuli ekanligini koʻrsatdi [5]. K.Egan oʻz tadqiqotlarida hikoya tuzilmasining oʻquv mazmunini loyihalashtirishda asosiy vosita boʻlishi mumkinligini koʻrsatib, “tasavvurga asoslangan taʼlim” konsepsiyasini ishlab chiqdi [6]. B.Robin va J.Lambert digital storytelling texnologiyasining didaktik imkoniyatlarini, xususan, oʻquvchilarning media-savodxonligi va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi rolini tadqiq qilishgan [7; 8].

Oʻzbek pedagoglaridan R.X.Ishmuhamedov va B.Ziyomuhammadov oʻzlarining ilmiy-uslubiy ishlarida innovatsion taʼlim texnologiyalari, jumladan, interfaol va oʻyin texnologiyalarining oʻquvchilar tafakkurini rivojlantirishdagi oʻrnini tahlil qilgan [1]. Oʻ.Q.Tolipov pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslarini, ularning kompetensiyaviy yondashuv bilan uzviy bogʻliqligini ilmiy asoslab bergan [2]. J.Gʻ.Yoʻldoshev va S.A.Usmonov oʻquv jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqishgan [3]. Shunga qaramay, storytelling texnologiyasining Oʻzbekiston boshlangʻich taʼlim amaliyotida tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirish vositasi sifatida tizimli tadqiq etilishi hozircha yetarli darajada emas, bu esa mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Storytelling — bu axborotni voqealar ketma-ketligi, qahramonlar, ziddiyat va yechim tuzilmasi orqali uzatish sanʼati va texnologiyasidir. Pedagogik nuqtai nazardan storytelling — oʻquv materialini “hikoya” shakliga aylantirish orqali oʻquvchining diqqatini jamlash, uni emotsional jihatdan jalb qilish va mazmunni chuqur anglashga erishish usulidir.

Storytelling texnologiyasining nazariy asoslari bir qator pedagogik va psixologik konsepsiyalarga tayanadi. Avvalo, L.S.Vygotskiyning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga koʻra, bolaning tafakkuri va nutqi ijtimoiy muhit hamda madaniy vositalar taʼsirida rivojlanadi. Hikoyalar esa madaniy tajribani avloddan avlodga yetkazuvchi muhim vosita sifatida oʻquvchilarning fikrlash va muloqot koʻnikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, konstruktivizm nazariyasi vakillari J.Piaget va J.Bruner bilimlarni tayyor holda oʻzlashtirish emas, balki oʻquvchining faol bilish jarayonida mustaqil ravishda qurishi zarurligini taʼkidlaydilar. Storytelling texnologiyasida oʻquvchilar hikoya yaratish, voqealarni tahlil qilish va mazmunni qayta qurish orqali bilimlarni faol oʻzlashtiradilar. Bundan tashqari, Bloom taksonomiyasi nuqtai nazaridan hikoya tuzish va rivojlantirish jarayoni fikrlashning yuqori darajalarini, yaʼni tahlil qilish, baholash, sintez qilish va yaratish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu sababli storytelling texnologiyasi oʻquvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini shakllantirishga qaratilgan samarali pedagogik yondashuvlardan biri hisoblanadi.

Tanqidiy fikrlash — bu maʼlumotni tahlil qilish, dalillarni baholash, sabab-oqibat bogʻlanishlarini aniqlash va asoslangan xulosaga kelish qobiliyatidir [10]. Hikoya ustida ishlash jarayonida oʻquvchi quyidagi tanqidiy fikrlash operatsiyalarini amalga oshiradi:

voqealar ketma-ketligini tahlil qilish va mantiqiy izchillikni baholash;
qahramonlar xatti-harakatlarining sabablarini aniqlash va ularga baho berish;
muqobil yechimlar va natijalarni taqqoslash;
matndagi yashirin ma'no, pozitsiya va qarama-qarshiliklarni ajratish.

Masalan, o'qituvchi o'quvchilarga tugallanmagan hikoya taqdim etib, "Agar qahramon boshqacha qaror qabul qilganda, voqealar qanday rivojlanardi?" degan savol bilan murojaat qilganda, o'quvchilar sabab-natija munosabatlarini tahlil qilishga, dalillarga asoslangan farazlar qurishga o'rganadi. Bu — tanqidiy fikrlashning eng muhim ko'rsatkichlaridan biridir.

Ijodiy fikrlash insonning yangi, o'ziga xos va amaliy ahamiyatga ega g'oyalarni yaratish qobiliyatini ifodalaydi. Storytelling texnologiyasi o'quvchilarning kreativ salohiyatini rivojlantirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi. Hikoya yaratish jarayonida o'quvchilar yangi qahramonlar, voqealar va obrazlarni o'ylab topadilar, mavjud hikoyalarga muqobil syujetlar ishlab chiqadilar hamda voqealarning turli yakunlarini tasavvur qiladilar. Shuningdek, ular ertak, masal, hikoya va fantastika kabi turli janrlarning elementlarini uyg'unlashtirib, original mazmunga ega yangi hikoyalarni yaratish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Storytelling texnologiyasi o'quvchilarga o'z fikr va g'oyalarini og'zaki nutq, yozma matn, rasm, taqdimot yoki videoroliklar orqali erkin ifodalashga yordam beradi. Natijada o'quvchilarning tasavvuri kengayadi, kreativ fikrlashi rivojlanadi hamda mustaqil va innovatsion yondashuv asosida yangi g'oyalar yaratish ko'nikmalari shakllanadi. Bunday faoliyat o'quvchining tasavvuri, divergent fikrlashi (bir muammoga ko'plab yechim variantlarini topish qobiliyati) va o'z-o'zini ifoda etish erkinligini rivojlantiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hikoya yaratishga muntazam jalb etilgan o'quvchilarda so'z boyligi, fikrni mantiqiy bayon etish va original g'oyalar ishlab chiqish darajasi sezilarli o'sadi [8].

Boshlang'ich ta'lim amaliyotida storytelling texnologiyasidan foydalanishning quyidagi samarali shakllari mavjud:

rasmlar (bir nechta surat) asosida izchil hikoya tuzish;
ertak va hikoyalarni davom ettirish yoki muqobil yakun yozish;
muammoli vaziyat asosida yangi syujet yaratish ("Agar... bo'lsa, nima bo'lardi?");
rolli o'yinlar va dramatizatsiya orqali hikoyalarni sahnalashtirish;
"hikoya kubigi" va "hikoya xaritasi" kabi vizual vositalardan foydalanish;
guruhli hikoya yaratish (har bir o'quvchi navbat bilan hikoyani davom ettiradi);
raqamli hikoyalar yaratish.

Har bir shakl o'ziga xos didaktik vazifani bajaradi: masalan, "hikoya xaritasi" o'quvchiga voqea tarkibiy qismlarini (boshlanish, ziddiyat, rivojlanish, yechim) vizual tarzda tasavvur qilish imkonini beradi, bu esa matn tuzilishini tushunish va o'z hikoyasini rejalashtirish ko'nikmasini shakllantiradi.

Digital storytelling — matn, ovoz, tasvir, video va musiqa kabi multimedia vositalarini birlashtirib hikoya yaratish texnologiyasidir [7]. Bu yondashuv o'quvchilarning axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan ishlash, multimedia kontent yaratish va taqdim etish, jamoaviy loyiha ustida ishlash kompetensiyalarini rivojlantiradi. Boshlang'ich sinf

o'quvchilari oddiy taqdimot dasturlari, rasm va ovoz yozish vositalari yordamida o'z hikoyalarini "raqamli kitobcha" yoki qisqa videoroliklar shaklida tayyorlashlari mumkin. Bu jarayon nafaqat ijodiy, balki texnologik va kommunikativ kompetensiyalarni ham integratsiyalashgan holda rivojlantiradi.

Xorijiy ta'lim tizimlarida storytelling texnologiyasidan foydalanish keng tarqalgan. Finlandiya boshlang'ich ta'lim tizimida hodisaga asoslangan ta'lim doirasida o'quvchilar haqiqiy hayotiy vaziyatlarni hikoya shaklida tadqiq qilishadi, bu ularning fanlararo bog'lanishlarni ko'rish va muammoni har tomonlama tahlil qilish ko'nikmasini shakllantiradi. AQSHning ko'pgina boshlang'ich maktablarida "Reader's and Writer's Workshop" modeli doirasida o'quvchilar muntazam ravishda o'z hikoyalarini yozish, ulashish va tahlil qilish bilan shug'ullanadilar, bu yondashuv yozma nutq va tanqidiy mulohaza yuritish ko'nikmalarini bir vaqtning o'zida rivojlantiradi. Buyuk Britaniyada "Talk for Writing" metodikasi keng qo'llaniladi — bu metodda o'quvchilar avval hikoyani og'zaki o'zlashtiradilar (so'zlashuv, takrorlash, harakatlar orqali), so'ngra uni o'zgartirish va mustaqil yozish bosqichlariga o'tadilar [9].

Bu tajribalarning umumiy jihati shundaki, hikoya o'quvchi uchun tayyor mahsulot emas, balki faol ijod va tahlil predmeti sifatida taqdim etiladi. O'zbekiston boshlang'ich ta'lim amaliyotida ham mazkur yondashuvlarni milliy qadriyatlar, ona tili boyligi va mahalliy adabiy meros (xalq ertaklari, dostonlar) bilan uyg'unlashtirib joriy etish katta salohiyatga ega.

Xulosa. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, hikoya qilish (storytelling) texnologiyasi o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali, ko'p qirrali pedagogik vositadir. Mazkur texnologiya o'quvchining mustaqil fikrlashini, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va baholash qobiliyatini, yangi g'oyalar ilgari surish layoqatini, shuningdek, kommunikativ va raqamli kompetensiyalarini integratsiyalashgan holda rivojlantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ishmuhammedov R.X., Ziyomuhammadov B. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish: o'quv-uslubiy qo'llanma. — Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2011. — 116 b.
2. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2006. — 162 b.
3. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. — Toshkent: O'qituvchi, 2004. — 84 b.
4. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. — Qarshi: Nasaf, 2000. — 76 b.
5. G'ozieva N.B. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy faoliyatini rivojlantirish texnologiyalari. — Toshkent: TDPU nashriyoti, 2015. — 128 b.
6. Bruner J. Making Stories: Law, Literature, Life. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002. — 144 p.

7. Egan K. An Imaginative Approach to Teaching. — San Francisco: Jossey-Bass, 2005. — 224 p.
8. Robin B.R. Digital Storytelling: A Powerful Technology Tool for the 21st Century Classroom // Theory Into Practice. — 2008. — Vol. 47, No. 3. — P. 220–228.
9. Lambert J. Digital Storytelling: Capturing Lives, Creating Community. — 4th ed. — New York: Routledge, 2013. — 224 p.
10. Corbett P., Strong J. Talk for Writing Across the Curriculum. — Maidenhead: Open University Press, 2010. — 280 p.
11. Facione P.A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. — Millbrae, CA: Measured Reasoning LLC, 2011. — 28 p.
12. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Reprint ed. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002. — 159 p.
13. Sawyer K. Explaining Creativity: The Science of Human Innovation. — 2nd ed. — Oxford: Oxford University Press, 2012. — 480 p.